

LITERATUR - EUSKARA

LAPHURRTARR KLASSIKOAREN
GAIN ERATUA

Jaunak:

Itzal handiko elkhargo hunerako hautetsia izan nintzela jakin nuenean, nere naspil ta mataza etzan tipia izan; eta bereziki, zuen aitzinean eta hainbertze jenderen ikhushmenean agertu beharko nuela gogoratzen zitzaitan guztietan. Nere eskerron ta ezagutzaren agiriak Euskaltzaindiari bihurtzen eta erakhusten luzatuko banintz, hizkera hotz eta idor batekin mintza bertzerik eginen eznuke. Ongi dakusat eta orok dakite, Euskaltzaindia dugula egun, gure herri mai-tearen ondasunik baliotsuena jagon eta begiratzeko bizi den baltzu, lagunarte eta elkhargoa. Elkhargo hau, beraz, gure herriarentzat simbola bat bezala bihurtu da, euskararen gaztelu eta dorrea bilhakatu da. Bertze aldetik, berriz, ni berhunen galtzarreat ekharria izaitea, neholatan ere irabazi ez merezi eztutanaz geroztik, eztut omen, sari edo deduzko izendatze bat bezala hartu nahi.

Aitzitik, Euskalherri osoaren aitzinean egun bizkarreratu dudan zor handi eta responsabilitate larriaren berri ongi dakit. Lanerako deithua izan naizela badakusat. Zuen dei huni, bada, baiezko emaiten saiaturen naiz. Vokazino bati erantzutera behartuak gagozen bezala erantzuteko ahalak eginen ditut. Egungo zor hauk atheratzeko kezka ta ardura izanen dut, nere etorkizuneko neke-lan-izerdiak euskarari eskainiaz, gure mintzo maite hunen laborantzari nere bizitza lotuaz. Emanen ahal deraut goiko Jaunak hartarako kemen ta adore!

Euskaltzaindiak, sorthu zen egunetik hunerat, egungo hunen antzeko hautatze ta sarrera hitzaldi asko ezagutu ditu. Egun arte, ordea, Azkue Jaunaren itzala ukan du bethiere beregain, hark erakharri derauko begitarte. Axularren hitzak aldaturik, "zure gerizan doha, zure itzalaren azpian benturatzen da" erran lezakeon Azkue Jaunari gure Akademiak ere. Gaur, ordea, lehenbiziko aldiz hautatze hune-tan ohartzen da Jaun handi haren hutsunea. Hainbertze maite zuen bere Akademia, humezurtz geratu da, zuzendariz gabetua.

Eta berriz ere Axularren hitzak dathorzkit gogora: “Bai ordea joan zara, lekhuz aldatu zara, hemengo aldia egin duzu”. Joan zaiku bai Azkue jauna, ez ordea guretzat irakaspen ederrak utzi gabe; batez ere euskarari osotora eskainia eta emana izan den bizitza baten irakaspena. Bizitza bati eskatu zaiketon neurria baldin behorik ezpainetarraino ta are gainez egiteraino bethe ta mukurutu ba’du, Azkue jauna izan dugu hori. Exemplantate—irakaspen hori harr dezagula euskaltzain guztiok gure urhatsak zuzentzeko argi gidari bat bezala. Gure Zuzendari zenak euskararen alde egin duen lan ikaragarria ez noa ni orai ukitzera. Hori dira bere liburuak, batez ere bere Hiztegi nagusia, “euskeraren onaren iturri” (1). Hemen du, bada, Euskaltzaindiak, bere ospe handi bat ezezik, bere ondotik dathozten gainerako lankideontzat eredu ta bide-erakhusle bat ere baita.

Azkue jaunaren gorasarreko hitz hoiendoren, goazen orai artez zedarriztatzen eta zuzenki gure hitzaldirako hautu dugun alhorra bereizi ta mugatzera.

Eta lehenbizi, baldin gauza guztietan azken jo-muga ta helburuari ohartu beharr bazi, gure Euskaltzaindia zertarako sorthua izan zen begien aitzinean edukitzea ezta alpherrik izanen, gure gaurko hitz eta lanak elkhargo hunen helburuaren araura zuzenduak joan ditezen. Euskara, gure herriaren ondasunik eta altxorrik handiena dugun hau, zaindu eta bizirik athera, eta xede gorengo hori atzeman ahal izaiteko hartu beharr liraten ardura ta erabakiak hartzeko, huna hemen gure Euskaltzaindia zertarako jarri izan zen, huna hemen gure betebeharr handia.

Gure mintzo maite hau lurr jota, hilaginean edireiten dela ezin uka dezakegu. Beraz, nola bizirik atera, zein bide ibili beharr den hortarako, nondik norat jo beharr dugun jakitea, hunek izan beharr du egungo oren hunetan gure kezkarik handiena. Euskarak egun bizitzeko, irauteko, zeren premia ta beharra duen ikusi ta ahal den neurrian premia hunen erremediatzeko lanean saiatu.

Izan ere, hizkuntzak, gizonak bere gogorapen ta bururakizunen kanporatzeko dituen lanhabes, tresna edo instrumenta batzuek berterrik eztira. Eta lanhabes hoik, mintzo denak, bere premi ta behar-kizunek galdegiten duten neurrian eta barne-gogoak ahalik eta hobereen adierazteko gauza izan ditezen amoregatik, moldatzen, egokitzen ditu; bere irudi-antzeko bihurtzen dituela erran genezake, Euskara mendez-mende laborari-arrantzale batzuen hizkuntza bat berterrik izan ezta.

Beraz, kultura-arazoetarako eta herri landu baten behar-kizunen

(1) Ormaetxea (N.), «Euskal-literaturaren atze edo edesti laburra»; Euskal-Esnalea, 1927, orrialdean.

expresatzeko gerturik ez egoitea, ezta miresteko. Gure laborari-arrantzaleek beren tresna ta lanhabes han egunoroko arazo eta beren mailako bururakizunak aditzera emaitako ederki asko egoki dute, bainan Euskalherriko gainerako gizarte-mailak, gainerako jende-suertek ezute bertze horrenbertze egin; erdaraz balia ohi dira beren barne gogoen expressatzeko: handiki, jakintsu, ikaslari, hiri handitako jende xehea bera ere, eta jakina, euskara, ezertarako ezten tresna bat bezala, arbuaiatua, beztererat egotzia edireiten denaz geroztik, han datza, gero ta gehiago herdoila lotzen zaiola, eta azkenik, gauzak doazten martxan, laborari ta arrantzaleak berak ere, lotsaturik, tresna hori utzi beharrean aurkhituren dira.

Egia mingarriak, bainan egia borobillak eta ahantzi beharr ez tirenak. Egun eskolak, kulturak ta aurrerapenak ekharri dituzten zer guztiak, realitate berriak, non-nahi den sarthu dira ta erdal soimekoz jantzirik ethorri zaizkigu; beraz, egungo premi-arazo-beharkizunon expressatzeko egokiago, esku-erazago ageri zaiku erdara; bainan hunen errua euskaldunek dugu, ez euskarak; Axularrek erranen luken bezala. Lanhabesak ibiliaren ibiliz zorrozten eta egokitzen baitira. Ibil dezagun, bada, guk ere euskara, ahoz lehenbizi, bainan izkribuz ere bai, liburu, periodismu, eskola-gaietarako; nahiz jakintsu nahiz jende arruntak, eta hala, sentitu gabe ta ia nola eztakigula, beraz bezala, gure lanhabes hau landurik eta egungo arazoetarako gerthurik, egokiturik genduke.

Hunetarako, ordea, arau, argi ta zuzenbide batzuen beharra ta premia denok somaten dugu. Gauzak dagoen bezala utzirik, guztiok dakigu norat goazen. Eta zuzenbide hoik nondik hel ditezke? Hain zuzen ere horretarakoxe dugu Euskaltzaindia. Bertze hizkuntzetan, gauzak sendo ta ongi ezarririk dagozela, Akademiek ez ohi dute ia bertze egitekorik, sarthu diren hitz, errakera ta forma berrien (balidin erro sakonak egin ba dituzte) ontzat eman eta onestea baizik. Gure artean, berriz, gauza guztiak egiteko dagozela, hizkuntza guztia beharrean dadukagula, zerbait gehiago igurikitzen du gugandik Euskalherriak, gure begira dadukagu herria, bere hizkuntza zaharra egungo premiak galdegiten duten maillan jartzeko eginkizun handi hunetan. Arau batzuk, zuzenbide ta argi batzuen eske dadukagu. Eta guk zuzenbide hori emanen ezpa generaukeo, gure betebeharra ezkenduke beharr bezala betheko.

Egun arte euskara laborari-arrantzale batzuen hizkuntza bat izan dela erran dugu. Beraz, dagoen bezala, zivilizazinoko hizkuntza landuen ondoan jarriz gero, anhitz gauzaren faltan aurkhitzen dela erran beharrik eztago. Laborari-arrantzaleek izan ohi dituzten arazo, harr-eman ta beharrkizunetarako beharr dena ba-du. Bainan egun eus-

kara bi hizkuntza landu handiri ahurpegi eman beharrean edireiten da, heiekin aitzinez-aitzin gudukatu beharrean, eta baldin bi erdara hoik nagosituren ezpazaizkio, beharr-beharreko dugu euskarari harmen emaita, indarrgailuz hornitzea, ahal den neurrian heiekin berdin dadin, heien abantailak beregana ditzan, bertzeek baino kon-dizino txarragoko zelako azpiko athera ez dadin.

Orai bada hizkuntza landu heiekin elkarr jotzean, euskara bi gauzatan inferioritate agirian edireiten dela nabari da. Eta hori erraitean ez-tut gauza berririk aiphatzen. Campion jaun euskaltzain zena hortaz ohartu baitzan. Bi hutsune heietarik lehenbizikoena lexi-kon-aldetik du euskarak. Huna hemen Campion beraren hitzak gai huni buruz. Euskararen gibelaldi ta behera-aldi hunen sustrai sakon ta atzen-kausak ikhuskatzean, hunela mintzo da:

“La pobreza creciente del vocabulario euskérico, comparado al de las lenguas vecinas del euskera. Nuestra lengua patria, en su estado actual, no puede expresar castizamente todas las ideas que los idiomas cultos expresan. Necesitamos cientos y aun miles de neologismos. El euskera los formará de su propia sustancia, sin acudir al griego, como es costumbre inveterada de los idiomas europeos”.

Eta beherago:

“...dicho dialecto [guipuzcoano], como los demás, es el habla de labradores y pescadores, el habla del vulgo; le faltan cientos y miles de vocablos poseídos por las lenguas cultas, que las clases directoras necesitan” (2).

“El que sea indispensable establecer una lengua literaria y oficial apenas necesita demostración. Basta recordar lo que suele pasar en los pueblos que carecen de ella: la unidad de habla va disminuyendo cada día más, mientras van apareciendo subdivisiones dialectales infinitas que se apartan cada vez más unas de otras, y ofrecen al mismo tiempo menor resistencia a la invasión de elementos extraños” (2).

Entzun dugunez, Campion jaunak benetazko hutsune hunen erremediatzeko hitz berrien moldatzea, euskal sustraiez eratutako hitzen asmatzea propositzen du. Izan ere, sasoi batean (ta orai ere ez gutik) euskaraz euskal jatorrizko hitzak soil-soilik erabil ditez-kela uste ukhan dute; aburu hori, ordea, zein okherr ta gure hizkun-tzarentzat kaltegarri bilhakatu den guttiz frogatua ta agirian emana izan dela derizkiot. Erbestetik datorzkigun gauza berriak, izena ere erbesteko izaita komunzki gerthatu ohi da; gauzarekin batean ize-na ere zergatik hartu ez, non nahi zabaldurik bada behintzat? Kul-

(2) «Informe de los señores Académicos A. Campión y P. Broussain a la Academia de la lengua vasca sobre unificación del euskera»; Bilbao, 1920, pp. 17, 19.

tura-gaietan ere terminologi orokarr bat hedatu da Europako hizkuntza landu guztietan; nahiz indoeuropeotarr hizkuntzen enborreko izan, nahiz izan ez, kultur-terminologi greko-latindarra onetsi ta beretu dute hizkuntza guztiok.

Beraz, kultur-hitzok guk ere euskarara zergatik aldatuaren eztitugu, izen berri guti-gora-beherakoak asmatzen ibilli gabe? Guk asmatu-izenak ez tute izanen ez bertzeen erran nahi tinkoa, ez kutsu berarizkoa; anhitz mendetako kulturak izen heiei indarr bere moduko bat, jario ta gizentasun berezko bat iratxeki bai teraeu; beraz, ezin utziak dira. Kultur-hitz hoik hartzeko ateak hertsiaz euskarari eskutatik harmen edekitzea bertzerik egiten ezteraukogu, mila idea egoki ta tinko ezin expressatzeko herustasunean uzten dugu, bizidun bati bizigailua debeatuz hiltzera behartzen dugu.

Linguistek erakhustera eman dutenez, nehongo hizkuntzak, bizitzeko beharr dituen elementa guztiak ezitu bere baitan bilhatzen; ingurutik, kanpotik etxeratu beharr izaten du asko edo guti. Euskarak, konposizino ta derivazino bitartez asko ba dezake ere, lekhua franko ta premi ez tipia du oraindik kanpoko hitz hekien errezibitzeko. Bertze aldetik, nahiz eta oinetatik bururaino erdal hitzez josita agiri, hizkuntza batek ezta horregatik bere norberatasuna galtzen, hizkuntzaren gora-behera guztia ezpaitago vokabulari edo hiztegian, morfologian baizik.

Alde huntatik, bada, atheak hertsia beharrean, zabaltzera jo beharr gendukela derizkiot. Kultur-hitz hoik, ordea, euskarara aldatzean, nolako arauak gorde beharko othe dira? Ezta ahantzi beharr, huni buruz, Campion Jaunak erran deraukun hura: "...vocablos... que las clases directoras necesitan". Kultur-hitz hoik jakintsuenak dira batez ere, beren arazo ta beharrkizunen expressatzeko beharr zirela-ta hizkuntzan sarthu baitziran, gero gainerako jendeak erabili ta ahotan hartuko baditu ere.

Hizkuntza landu orotan gerthatzen da hau. Hitz asko izan ohi dira jakintsuek hizkuntzara ekharritakoak; frantsesez "mots savants" dute izena. Hitz jakintsu hoik beren aparteko itxuran dute ezagun etorriki ta jatorri berezia, ezpaitira herriak moldatu-hitzen araura antolatzen. Izan ere, herriak bertze hizkuntzetatik hartu-hitzak aldatu ta itxuragabetzen ditu, lege phonetiko batzuen araura moldatuaz. Jakintsuek, berriz, beren kultur-hitzak ahal den gutiena aldatu ohi dituzte, beren leinua hobeki aditzera emaiteko eran laga nahi izaiten dituzte, batez ere hizkuntza idatzian.

Gainera, herriak erdal-hitzak albo-hizkuntzetatik hartu ohi dituen artean, jakintsuak kultur-hitzen bilha ithurritat joan ohi dira arthez. Gure Okzidenteko kulturaren ama ta kulturhitzen moldatzeko ithurri

zein hizkuntzak diren denek dakigu: greko ta latin hizkuntzak, alegia. Euskaraz ere, bada, bertze hizkuntza landu guztietan bezala, kultur-arazoetan gure lexikon oparotzeko egikizun huntan zuzenbide edo arau hoik gorde beharr direla dirudi.

Bertze hizkuntzetatik euskarak hartu beharr dituen hitzei buruz Altube'tarr Seber ta Krutwig'tarr Karol euskaltzain Jaunak hari izan dira; hura herri-bidetik sarthu direnez jardun zaiku, hau berriz kultur edo jakintza-bidetik euskarari sarthu beharr direnez (3).

Hoik, ordea, iragaitzaz bezala ukiturik (ezpaita nere hitzaldirako hartu gogo nuen gaia) eta egiteko huntan eskuak sarthu dituztenen izenak aipha ondoren, ikhus dezagun orai zein den Campioneak euskarari nabari zuen bi akatz edo hutsuneetatik bertzea, bigarrena, euskarari, hizkuntza landuen aitzinez-aitzin jartzen denean ohar-tzen zaion eri edo gaitza. Euskarari bi alboetatik gerla egiten deraukoten bi hizkuntza landuek (espainitarra ta frantzitarra, alegia) sakon, sustraitik, sendo ta aspalditik dute ardietsia hizkuntzaren litteratur-batasuna.

Litteratur-arazoetarako hizkuntza hoietan hizkera berdin bat, erabateko bat bertzerik erabiltzen ezta, Bateratze hunek hizkuntzari dakarkon mesedea ta irauteko emaiten deraukon barne-indarr arrigarria nik erran ahal nukean baino handiagoak dira. Linguistek aihortzen dutenez, bi hizkuntza aitzinez-aitzin jartzen direnean, baldin bi hoietatik bat landua bada ta bere litteratur-batasuna sendo lorturik ba daduka, bertzea berriz dialektutan puskaturik eta basati-itxuran agiri bada, berehala gerthatzen da denok ikhusten dugun hau: litteratur-batasun hori eginik dadukana bertzeari nagositzea, alegia; litteratur-arazoetarako gauzak tinko ta erabateko arauekin ongi ezaririk eztituena, berriz, galtzen, ahitzen, atzeraka joaitea (4).

(3) Altube'tar Seber, «Erderatiko itzak, itz barriak eta aintxina-itzak», Euskera, I urtea, II zenbakia, 44'gn. orrialdean; «Izkuntz-jakintzia ta euskeraren bizitzia», Euskera, II urtea (1921); «La Vida del euskera», Euskera, XIV urtea (1933), IV zenbakia, 299'gn. orrialdean. Krutwig'tar Karol, Euskalzaindiko sarrehitzaldia; «Euskaltzaindiari igorritako Proposizioak» (1950), V'gn. parte (argitaratu gabe).

(4) «Il faut considérer en outre l'homogénéité linguistique des éléments en présence. Les Germains du V siècle qui occupèrent la Gaule, divisés en peuples de dialectes différents, Francs, Burgondes, Wisigoths, etc., étaient, à cet égard, en état d'infériorité manifeste vis-à-vis d'une population parlant une seule et même langue, le latin. Au contraire, les Romains, au lendemain de la conquête des Gaules, apportaient un langage unique à une population hétérogène parlant des langues et des dialectes extrêmement divers». (A. Dauzat, «La Philosophie du Langage», Paris, 1920, livre II Ch. III, Histoire externe des langues, p. 139).

H. Gavel'en hitzak dira:

“El que sea indispensable establecer una lengua literaria y oficial apenas necesita demostración. Basta recordar lo que suele pasar en los pueblos que carecen de ella: la unidad de habla va disminuyendo cada día más, mientras van apareciendo subdivisiones dialectales infinitas que se apartan cada vez más unas de otras, y ofrecen al mismo tiempo menor resistencia a la invasión de elementos extraños” (5).

Urkixo Jauna ere hunela mintzo da:

“Aun dejada de lado toda razón de orden sentimental, la necesidad de convertir al vascuence en lengua de cultura es consecuencia lógica del deseo de conservarlo: porque es un hecho admitido por todos los lingüistas, que allí donde lucha una lengua de civilización con otra reducida al uso vulgar y que no se cultiva literariamente, la primera acaba por imponerse a la segunda”. “Es esto tan cierto que aun en nuestro propio país, mientras el vascuence cede ante el empuje del castellano, lengua de civilización, permanece estacionario en su frontera vasco bearnesa, porque allí no linda propiamente con el francés, sino con un patois vulgar e iliterario” (6).

Vendryes hizkuntzalariak frantsesaren eta Bretaña'ko hizkuntzaren arteko harr-emanak deskribitzen derauzkigu (7). Bi hizkuntza aitzinez-aifzin. Alde batetik frantzitarra, hizkuntza handia, kultur aberats baten jabe, litteratur-arazoetarako bat egina. Bertetik hizkuntza tipia, landugabe ta gainera dialektutan puskatua. Zer gerthatzen da orduan? Bretañitarra gero ta frantsesetiko hitzez bethetzenago joaitea, gero ta urritzenago, ahitzenago. Gainera, dialektutan puskatu rik dagoela, alde bateko bretañitarrak bertez aldekoekin elkarraditzeko frantsesera jo beharrean edireiten dira, eta hala, Bretañan bertan ere, frantsesa guztien hizkuntza bilhakatu da, bretañitarren arteko harr emanetarako orenen hizkuntza bezala erabilia da, Bretañako mintzoa dialektuzko bere puskatze horrekin hortarako gauza etzelarik. “De esta manera el francés ha llegado a ser para Bretaña la lengua común, lo que el bretón, con su fragmentación dialectal, no ha sido nunca” (8).

Eta Vendryes jaunak Bretañako hizkuntzari buruz erran dituenak, guk hitzez hitz euskarari buruz erranak bezala harr ditzakegu. Hain

(5) H. Gavel, «Necesidad de una lengua literaria y oficial y la unificación de la ortografía vasca»; *Revue Internationale des Etudes Basques*, t. X (1919), p. 137.

(6) J. de Urquijo, «Lengua internacional y lenguas nacionales. El euskerá lengua de civilización»; *Rév. Intern. des Etudes Basques*, t. X. p. 173.

(7) Vendryè, «El Lenguaje», Barcelona, 1943; IV Parte, Constitución de las lenguas, Cap. IV Contacto y mezcla de las lenguas, p. 377-380.

(8) Vendryès, p. 380.

zuzen ere Campion jauna gaitz hunetzaz ohartu zan. Huna hemen bere hitzak:

“La multiplicidad de dialectos, sub-dialectos y variedades que dificulta la mutua comunicación y trato entre los naturales de los diversos territorios vascos, obligándoles a servirse, supletoriamente, del castellano y del francés, cuando las diferencias dialectales son muy hondas” (9).

Hizkuntza bat sendo ezarritako kultura aberats baten jabe denean, hizkuntza hunek berebiziko indarra agertzen du, bai irauteko eta bai bertzeai nagositzeko ere. Hunelako hizkuntza baten erdian bizitzera ethorri ohi diren arrotzek, bertze hizkuntzetako lagun-mordoek, lasterr galtzen dute jatorrizko hizkuntza, bertze hau hartzeko. Hizkuntza landuak bertzeak suntsiarazten ditu. Baina hizkuntza landugabearen erdian bertze mintzoa duten lagun-mordoa ethorr badadi, eztu jatorrizko bere hizkuntza hain errez galtzen. XVIII gn. mendean Sierra Morena alderat ethorritako alemanitarrek lasterr galdu zuten beren hizkuntza, alemanitarra Espainiko alde huntan suntsitu zan; eslovenitarren arterat joandakoe, berriz, ba-diraute oraindik alemanitar hizkuntzaren jabe (10).

Hizkuntza landua ta hizkuntza litteratur-arazoetarako bat-egina konzeptuz ez dira beharrbada gauza berdin, bai ordea bata bertzea berekin dakharrrena, biak elkarrekin bethi ikusten direnak. Eta hauk hunela direlarik, erranik dago hunez gero zein ardura handiko gauza den, euskararen bizitzarako ta iraupenerako zein premi handiko den gure mintzoaren litteratur-laborantzan lan egitea. Hunetarako, ordea, litteratur-euskara baten moldatzerat jo beharr dugu. Euskal dialektuen gainetik eta hoiens eskubideak ukhatu gabe, litteratur-arazoetarako, kultur-beharkizunetarako euskara mueta bat, molde berezi bat kreatu beharra dugu eta euskaldun guztien arteko harr-emanetarako litteratur euskara hori erabili. Nor bere herriko edo eskualdeko euskaramuetaren araura idazten ibiliz ezteraukogu euskarari emaiten hark, egun, bizitzeko eta irauteko beharr duena.

Campion jauna euskararen premi hunetzaz ongi ohartu zan, hunela mintzo baita:

“La unificación del euskera, o hablando más concretamente, la adaptación a los menesteres literarios y científicos de una manera de hablar euskaliana uniforme... es, acaso, la más grave de las cuestiones que puedan someterse a los debates y sentencia de nuestra Academia”.

(9) Campion (lehen aipatu-lana). 17 gn. orrialdetan.

(10) Vendryès, 377'gn. orriald.

Eta beherago:

“O la lengua vasca se unifica, haciéndose capaz de expresar inteligiblemente para todos los naturales de la Euskal-Erri, desde Zuberoa a Bizkaya, las ideas y los sentimientos de la cultura vasca, acual y venidera... o degenerando irredimiblemente en patu^é el euskera, parece. Esta es la disyuntiva. ¿Puede titubear la Academia?”.

Bi eginkizun hauek, lehen ukitu duguna (euskara kultur-lexikonaz aberastea) eta orai hari garen litteratur-batasuna dira, bere iduriz, Euskaltzaindiaren eginkuzunik premiatsuenak:

“La unificación de la lengua y la fecundación del vocabulario, hoy, antes que mañana, debe emprenderlas la Academia”.

Eta azkenik:

“La lengua vasca unificada y enriquecida, es la lengua de lo porvenir, de no renegar los vascos vergonzosamente de sí mismos. Si imitan el ejemplo de los pueblos que supieron levantar de la postración a sus idiomas particulares, antiguamente hermosos, pero caídos en el envilecimiento de patu^é rústicos, o poco menos: así los húngaros, finlandeses, bohemios, flamencos, rumanos, yugoeslavos, griegos y otros” (11).

Altube'tarr Seber euskaltzain jaunak ere, euskal-pizkundeak izan dituen makhurr eta akatzez mintzo zaikula, haxe dirausku:

“Y esta insinuación sobre el prestigio que infunde a los idiomas su mayor difusión, nos da pie para consignar de paso, que otro de los gravísimos errores del renacentismo euskérico radica en la falta de una idea directriz que conduzca paulatinamente a la unificación de la literatura euskérica. Si no nos sirviera de enseñanza la historia de la formación de todas las modernas lenguas literarias nacionales, el instinto de conservación debiera precavernos de la imposibilidad de luchar contra idiomas tan extendidos como el francés y el español, con una literatura euskérica dividida en tantas fracciones como dialectos presenta el idioma” (12).

Hemen Altube jaunak dionez, batasun hori ezta bat-batetan sortzen, ezta egun batean egiten den gauza, bainan jo-muga horrtara nehoiz helduko bagara, zuzenbide baten beharra dadukagu, urhatsak nongo alderontz zuzendu beharr diren jakin beharra dute euskaldunek. Eta zuzenbide hori herriari emaita, nori dagokio, Euskaltzaindiari ezpada? Haxe du, dudarik gabe, Euskaltzaindiak bere egitekorik larriena.

(11) Campión, 3-4, 18, 18-19, 20^{gn}. orriald.

(12) Altube, «La vida del euskera», p. 382.

Horregatik Krutwig'tarr Karol euskaltzain jauna ere Euskaltzaindiari igorritako bere Proposizinoetan era hunetan mintzo da:

“Si la Academia no logra que el vascuence llegue a ser una lengua literaria unificada (lo cual no significa que los dialectos hablados hayan de ser combatidos), por mucho que la Academia haga en pro de la conservación del euskera, por mucho que lloren y pataleen los populistas amigos de que hay que escribir en vascuence en todas sus modalidades y dialectos, el vascuence seguirá su marcha de retroceso y morirá. La lengua literaria siempre es un símbolo de educación y distinción y el vascuence nunca representará otra cosa que la falta de cultura y rusticidad mientras no se posea una lengua literaria. Crear un tal idioma es obligación de la Academia, para lo que fué fundada” (13).

Euskarak alde huntatik zein hutsune handia duen ikusteko zilegi izan bekigu oraino Hovelacque linguistaren hitz batzu hemen gogoratzea:

“Las variedades de la lengua vasca son, por así decirlo, innumerables, y cada villorrio tiene alguna particularidad que le es propia. Ello no tiene, ciertamente, nada de anormal. Mas, al lado de la lengua espontáneamente hablada, del lenguaje local, los idiomas tienen un dialecto general, en cierta manera convencional, fruto de la educación y que muchas veces es muy vecino a la lengua escrita. Pero en vasco no hay nada de eso, y cada escritor se fabrica una lengua a su fantasía” (14).

Agiri da, beraz, litteratur-euskara baten moldatzea guztiz beharrekodela euskara beraren bizitzarako, iraupenerako. Euskarak, egun ezeñen deraukoten hizkuntza landuekin indarrak berdinduren badiu, bidezko harmekin hornitua izan beharra du eta harma hauietan premiatsuen, lehenbizikoena hauxe da, litteratur-arazoetarako euskarmueta bat hautaturik, harturik edukitzea eta alde guztietako euskaldunek litteratur-euskara hori ikasi eta erabiltzea.

Bainan eginkizun handi hori bethetzeko, beharr dugun euskarmolde bakarr berezi hori hautatzeko, zein bide hartu beharr da? Hautatzean ez huts egiteko zein kriterion edo nolako arauak gogotan eduki beharr othe dira? Hau da pontua, arloa, “aortxe dago untzea”, bizkaitarrek erraiten dugunez.

Hain zuzen ere problemata hau, orai dela 30 urthe, Euskaltzaindia sortu-berri zelarik, biziki astindu ta eragin zan. Liburuetako euskarmueta bakharr bat beharr zela, alegia, ta xede horren ardiesteko zein bidetatik sartu beharko genduken. Bat egite, unifikazino hori zela

(13) Krutwig, Euskaltzaindiari zuzenduriko Proposizinoak, II gn. Partea.

(14) A. Hovelacque, «La Linguistique», Paris, 1877, p. 155 (Altubek al-
phatua, 382'gn. orriald.

ta etzela hitz zuhurr ta gogoangarriak izkiriatu zituzten Gavel, Urkixo, Ormaetxea, Campion, Menéndez Pidal, Garitaonandia, Azkue eta bertze askok (15). Oraitsuago Lafitte Jaun euskaltzainak ere gai huni buruzko bere iritzia agertu du (16); eta Altube jaunak ere bai, orai dela bertz sei urte Baionan izandako konferentzia batean (17). Eta azkenik, Krutwig jaunak, gorago aiphatutako Proposizinoetan (18).

Guzti horiek errandako gauzak guk hemen orai berrituen eztitugu, bainan hitz zuhurr ta gogoan idukitzekoak kontuan hartu bai. Eman izan diren iritzi ta aburu nagosiak zenbait burutara bildu nahi izatez gero, ordea, hunako hirur hauk dira nire iduriz aipagarrienak:

1) Gipuzkera hartu beharr lizatekela, Gipuzkoako euskalkia bertze euskal dialektu ororen erdi-erdian jarririk dagolako ta gainerako euskaldun guztientzat hulert-erraza dela-ta, berhau hautatzea izango zela egokienik uste ukhan dute gehienek, Garitaonandia, Campion, Olabide, ta batez ere Azkue euskaltzainburuak berak ere, Altube jaunak aithortzen duenez, Geographi-aldetik ekarritako arrazoiak ziran aburu hunen jarraitunak Gipuzkoako euskara-alderontz makurtzen zituztenak (19). Azkue jaunak, ordea, Gipuzkoako euskara oinharri bezala hartuaz, bertze euskalkietako edertasun ta berezitasun onurazkoak txertatu beharr zitzaizkiola uste zuen, eta berak nahi zuen gipuzkera elkhartu edo osatu hori nolakoa izan beharr litzakean erakusteko bere "Gipuzkera osotua" ta bertze zenbait lan argitarat eman zituen (20). Aita Olabide'ren "Itun Berria" ere, Gipuzkoako euskara oinharri bezala izanarren, non-mahiko ondasun ta edergailuz aberasturik agiri da, eta egileak nahi zuen euskara orokarr hori agertzeko egina izan dela emaiten du (21). Altube jaunak ere bere aburua gipuzkeraren alde agiri du; bainan berehala ta berbertatik batasuna zearo ardiestea eginkizun erraza izanen eztela irudi zaio; beraz, atzen jo-muga hori oraidanik begien aitzinean izanik, astiro ta baratz bada ere, gure urhatsak hartara zuzentzen saia beharr gara (22).

(15) Lan hauetatik gehienak Euskaltzaindiaren agerkarian argitaratu ziran, Euskera, III'gn. Urtea (1922) «Euskeraren batasunaz izan diran batzaldietan irakurritako txosten edo ikerpenak».

(16) Abbé P. Lafitte, «Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)», Bayonne, 1944, Préface, p. 6.

(17) Severo de Altube, «La unificación del euskera literario» (Conferencia leída en el Congreso de Estudios Vascos celebrado en Bayona en septiembre de 1946); Eusko-Jakintza, 1949, pp. 181-204.

(18) Krutwig, II'gn. parteá.

(19) Altube, «La unificación...», pp. 189-190.

(20) Resurrección María de Azkue, «Gipuzkera osotua», Bermeo (Bizcaya), 1935; «Prontuario de la Lengua Vasca»; «Ardi galdua»; «Batasunera-bidean», Euskera, VIII.

(21) Olabide'tar Erraimun, S. I., «Itun Berria», 1931, Bilbon.

(22) Altube, «La unificación...», pp. 190-198.

2) Gipuzkera-zale hauiei buruz eta euskararen litteratur-batasunaz bere "Grammaire Basque"aren aitzin-solhasean mintzo delarik, Lafitte euskaltzain Jaun aphezak mamiz hauxe erraiten du: Batzuk litteratur-euskararen batasun hori revoluzinoz ardietsi nahi izan dute, bertze batzuk, ordea, evoluzinoz. Bere iduriz, Euskaltzaindia, gipuzkera litteratur-euskararen oinharri bezala hartzean, beharr den baino lasterregi, arhinegi zihoan, Frantzi-aldeko Euskalherriako behintzat. Ia sentitu ta oharrtu gabe joera berezko bat somatzen omen da hango Euskalherrian litteratur-euskara bakharr baten moldatzeko.

Laphurdi ta Be-Nafarroako mintzoak nahasiz, atzen hirur hogoi urtheotan litteratur-hizkera berezi bat sor-arazi omen dute hango idazleek, eta litteratur-hizkera hau hango Euskalherri denean zabal-tzen hari omen da. Litteratur-hizkera hori "laphurtarr berri" edo "benafar-laphurtarr" izenarekin izendatzen du Lafitte berak eta hizkara huni buruz antolatua izan da bere euskal-Grammatika.

Han iritxi den batasun hau, berriz, euskara osoaren batasunerako urhats bat bertzerik izanen ezte la igurikitzen du. Gainera, litteratur-hizkara hori litteratur-arazoetarako soil-soilik dela ohartzen du Lafitte jaunak; egunoroko solhastatze eta gora-beheretan, bethi bezala, toki bakoitzeko euskaramuetak erabiliren dira eta aho-hizkuntza bizi hunen aldaketa ta biraldakuntzek ethorkizuneko litteraturaren gain (orai arte gertatu den bezala) esku eta parte handia izanen dute (23).

Altube jaunak, berriz, Lafitteren hitz hauk hunela kommentatzen ditu: euskaltzainen artean gehientsuenak gipuzkeraren alde makhurtzen baziran ere, Euskaltzaindiak berak etzuen araurik ez erabakirik eman berbertatik euskal idazle guztiak gipuzkera erabiltzen hasi zitezela aginduz. Eta bertze aldetik, gai huni buruz Lafitteren aburua ta berea bat datorzela aithortzen du Altube jaunak. Hau da: Frantzi-aldeko Euskalherrian, berez, poliki-poliki litteratur-euskara molde bakharr bat sortu da, Lafittek dionez.

Hemengo aldean bertze horrenbertze egin dezagun gipuzkera hartuaz, eta azken-urhatsa geroago ethorriren da, bi hoietatik bat eginaz. Hurrengo urhats hori emaita possible izan dadin, ordea, atzen helburua zein izanen den oraidanik ezarri beharko gendukela uste du; evoluzino hunek non bukatu beharko duen alde aurretik jakinez, eredu edo jo-muga hartarat ethengabe hurbiltzen hariko baitgara. Atzenengo jo-muga hori, ordea, bere aburuz, Gipuzkoako euskaran ibeni beharr da.

Batasuna lortzeko, berriz, Altube jaunak ikusten duen biderik

erazkoena Eliza da. Deba ibai-ertzeko herriek, bizkaieraz mintzo direlarik, hitzaldietarako, liburuetarako giputz-euskara nahi ukaiten dute; hori entzun, irakurr ta idatzi maite dute. Alde hortan, bada, literatur batasuna lorturik dadukagu, eta nor izan dugu mirari hunen egile? Eliza.

Elizak herri hauietara aphez gipuzkoarrak igorriaz, jendea giputz-euskara pulpitan entzutera ohiu da eta egun nahiago du behar-kizun prestuetarako euskara hori erabili berea baino gehiago. Eta herri-mordoska hunetan hori bide huntatik ardietsi baldin bada, ez ahal lizateke hau biderik errazena Euskalherri osoan ere berhorixe ardiesteko? Apezek beren apez eginkizunetarako euskara molde bakharr bat harr dezatela, eta asko dezakete nahi dugun helbururat heltzeko (24).

3) Hirugarren tokian Krutwig euskaltzain jaunaren aburua azalduko dugu. Hunen iritiz, euskarak ba-du bere litteratur-hizkara, laphurtarr zaharra edo klassikoa, alegia, gure idazle nagosiek moldatu zutena. Beraz, hura erakhutsi ta litteratur-egikizunetarako erabili

(24) Altubé, «La unificación...», pp. 197-8, 202-204. Deba hibai-ertzeko hiriak, herriz guipuzkoarrak, elhez bizkaitarrak direla jakina da. Hiri hoik, hitzaldietarako-ta, giputz-euskara eurena baino nahiago izan ohi dutela egia da; bikainago ta prestuagotzat jotzen baitute. Zaletasun horren sustrai ta azken erroa, ordea, aphez gipuzkoarrek hiri hoitan erain dituztela, ezlitzake hain erraz frogatzea. Aitzitik, hori aspalditik dathorren gauza dela dirudi, Gazteizko eliz-barrutia sortu baino lehenagokoa. Hain zuzen ere, Gazteizko eliz-barruti hori ezarri zan arteraino, hiri hoiek, Bizkaíarekin batean, Calahorra'ko eliz-barrutikoak ziran; elhez gipuzkar direnak, berriz, Iruñakoak. Beraz, aphez bizkaitarrekin gipuzkoarrekin baino har eman gehiago izango zuten, beharbada, hiri hoik; eta hala ta guztiz ere ba-zuten ordun ere gipuzkararen alde joera. Ikhus Bonaparte Prinzeak bere guthun batean zer dion: «Cuando digo vizcaíno, y no guipuzcoano, de Vergara, sé muy bien que está manera de hablar desagrada a los Señores Vergarés, pues se precian de ser guipuzcoanos puros. No digo que no, de la misma manera que no niego qué los sermones de sus sacerdotes más instruidos, y frecuentemente incluso el lenguaje ordinario de las personas más esmeradamente educadas, sea no solamente guipuzcoano, sino incluso de la variedad más pura de Beterri. Todo esto, en cualquier caso, no cambia en absoluto mi manera de ver. Quieran o no los Vergarés a los vizcaínos y a su dialecto, digo que no es menos cierto que la variedad vasca de Vergara, que se extiende hasta Anzuola (el guipuzcoano por este lado no comienza hasta Villarreal y Zumárraga), tal como está en uso entre el pueblo bajo y los aldeanos, pertenece, lingüísticamente hablando, al vizcaíno oriental.» (París, 11 de enero de 1863) J. de Urquijo, Cartas escritas por el Príncipe... RIEV, IV, 257). Aldé batetik bada, zaletasun hunen ithurburua, hiri haik gipuzkoarrak direlako hiri alde bat utzirik ere, gipuzkarak, litteraturaz landuágo izan delako, bizkaitar berai ere berea baino dotoreago-edo agertzen zaie. Hortaz A. Cardaberaz ere ohartzen da («Eusqueraren berri onac», 13'garren orriald.).

beharr genduke euskaldun guztiek. Hemen dugu oren arteko harr-emanetarako beharreko dugun litteratur hizkuntza; huni jarraikiaz ta lotuaz bilhatzen duguna lorturik dadukagu.

Aburu hunek aurrenengo biekin duen alde handia hunetantxe datzala erranen nuke: lehenbiziko bertze aburuek, litteratur-euskara moldatzeko, egungo aho-hizkuntza hartzen dute oinharri bezala, hura dute kontuan. Egun mintzo diren dialektuetatik edo egun erabili ohi diren litteratur-hizkaraetatik bat hautetsi nahi dute, euskal Litteraturaren Historia alde bat utzirik. Baina Krutwig jaunak dionez, litteratur hizkuntza batez ere hizkuntza idatzia da, izkiriatura, eta hizkuntza izkiriaturak bere arau, lege ta eskubideak izan ohi ditu, tradizinoz sorthuak. Tradizino huni eutsi beharr zaio, bada.

Beraz, litteratur-hizkuntza moldatzeko, egungo dialektu biziak baino gehiago, euskara idatziaren litteratur-tradizinoa kontuan eduki beharr da. Hauzi hau garbitzeko orai-arteko Litteraturaz konturik eginen ezpagendu, orai hasiko ba gina bezala erabakiz, aspaldiko mendeakin ethen bertzerik egiten eztugu, eta hala Litteratur bati joandako aldiekin lotzetik eta elkhartzetik ethorri ohi zaion kutsu veneragarria, prestutasun-usai ta balioa gureari kentzen deraukogu. Jakina, joandako mendeetan litteraturarik ezpalego, nahi ta nahiez orai-alditik hasi beharrko genuke, bertze biderik ezlizateke-ta.

Euskal Litteratura tipi-apalak eztitu beharbada bertze hizkuntza handi-landuak bezalako ogasunak, baino dugun apurr hori ezta gutiestekoa. Beraz, hunekin elkhaturik eta gure antzina-aldian oinak tinko ezarririk, beldurrik gabe etorkizunerat beha dezakegu. Litteratur-euskarak euskaldun oren arteko symbola bat behar du izan, euskaldun guztiak elkartzeko gauza izan bear du, ez Geographiaren aldetik bakarrik, Historiaren aldetik ere baita. Hortarakotz antzina-aldi, orai-aldi ta biharko euskaldunak ere kontuan eduki behar ditu, oren artean goi-batasun bat egin nahiz.

Litteratur-tradizionari beha baderaukogu, berriz, laphurtarr klasikoa atera zaiku jaun ta nagosi. Berhau, bada, ta hizkara huntako idazlari hoberenak jarri ditzagun literatur-euskararen eredu ta kanon bezala. Litteratur-hizkarak kanon baten beharra du, aitzindari ta argi egile baten premia. Eredutzat ibenitako idazle bikainen ondoan, gure gazteak (hoik gau ta egun eskutartean dituztela) ikasiren dute nahi dugun euskara bakar eta landu hori. Nahiz ta eguneroko zereginetarako bat bederak bere euskalkia erabili, literatur-arazo eta egin-kizun prestuetarako hemen dukegu euskaldun guztiek behar genuena.

Krutwig jaunaren aburua zuzen azaltzen asmatu dudala uste dut. Hala ta guztiz ere berhunen hitzetatik pusketa batzu hemen aldatu-ren ditugu:

“Toda lengua literaria nace de una tradición escrita. De aquí que toda lengua literaria sea arcaizante y ofrezca estadios pretéritos del idioma. Sin el cultivo de la literatura ni la lectura de los buenos maestros que nos precedieron, nunca se llegará a la formación de un lenguaje literario. La lengua escrita no coincide nunca con el idioma hablado, aunque en éste haya de basarse. La lengua literaria presupone una tradición, presupone el aceptar como modelo a los buenos maestros que nos precedieron e intentar imitarlos como buenos discípulos en aquello que tuvieron de bueno. Ninguna lengua habría alcanzado su madurez literaria, si en vez de haber tenido presentes a los que antes escribieron, cada escritor se hubiera dedicado a inventar un dialecto para sí, o a escribir en cualquier dialecto o variedad. Que se haya de escribir para el común entendimiento del pueblo vasco no significa, ni con mucho, que se ha de escribir en todas las modalidades o que se ha de escribir en el lenguaje comprensible hasta el último gañán”.

“Este lenguaje labortano clásico es (y no llevo a comprender cómo no se ha visto esto antes), como anillo al dedo, lo que la lengua vasca necesita. Es una lengua arcaizante, es una lengua que ya no suena de vulgar, que se diferencia ya lo bastante de la lengua comunmente hablada por el pueblo labortano para no ser tomada por el dialecto popular de esta región, y que, habiendo tenido los antiguos escritores una amplitud de miras, de las que parecen estar desprovistos los actuales, el dialecto labortano ya desde antiguo ha tendido a ser el dialecto común de los vascos” (25).

Campion jauna ere laphurtar zaharraren balioaz ongi ohartu zan, lehen aiphatutako txosten hartan hunela mintzo baita:

“Si hubiésemos de mirar sólo a la importancia lingüística del dialecto, ni discusión cabría; habríamos de preferir el labortano antiguo o arcaico, teñido de bajonavarro oriental, y sobre todo, de suletino: el dialecto del Nuevo Testamento de Leizarraga, impreso el año 1571” (26).

Egun, Krutwig jaunaren kemenari eskerrak, euskaltzaleak, Bizkaiko alde huntan batez ere, laphurtar klasikoarekin zaletzen eta berotzen dioazela dirudi. Bilboko “Urkixo’tar Jul Elkharrgoa” gogotik lan egiten hari da. Erkiaga, Garro ta bertze euskal idazle prestuek izena eman deraukote elkargo huni. Laphurtarra erakusteko aulki bat Bilbon jarri da, Arrutza jauna irakasle delarik. Aldizkari bat argitaratzeko asmoa ere ba-dute.

Gainera, laphurtar idazlari hoberenen edizino berri-egokien ateratzeko asmoa hartu dute, gure gazteok literatur euskararen ereduak aisa erabil ahal detzaten. Euskara hunen Grammatika bat moldatzen ere hari dira auzolanean, lankide anhitzen artean. Gero, beharbada, hiztegi bat ere ilkhiren da. Eta liburu berri ta itzulpenak ere baita, Jainko lagun, denak euskara batu hunetan eginak. Etorriko ahal

(25) Krutwig, II'gn. partea eta II'gn. parteari eraskina.

(26) Campión, «Informe...», p. 8.

zaiku abiadura huntatik Euskalherrian hain beharreko dan euskara-
ren literatur-batasuna!

Neronek ere aburu huni begi handia deraukodala eztut estaliko,
Euskalherriaren hedadura guztia kontuan eduki behar dugula eta guz-
tiontzat literatur-euskara bakarria moldatu behar dela ezagun da.
Frantzi-aldeko euskaldunek bat eurontzat edukitzea, guk berriz emen
bertze bat guretzat bakarrik, kalte handia lizatekela erran beharrik
eztago, Euskalherri ta euskara bat direnez gero. Guk laphurtar kla-
sikoa harturik, hangoak aisa ta lakhet hurbilduko zaizkigula dirudi;
gipuzkara edo hemengo bertze edozein mueta hartuko bagenuke, be-
rriz, eztut uste.

Aburu hunen sustrai ta azterrenak ikertu ta azaldu nahi nituke
gaurko nere hitzaldi hunetan. Beraz, hortarako, hunako puntu hauk
ikuturen ditugu:

I. Litteratur-hizkuntzak nola moldatu ohi diren aztertu, Historia
eta Linguistikari berri batzu galdeginaz eta handik gurekiko atera
ditezken irakaspenak ezarriaz.

II. Aho-hizkuntzak, ezpainetan darabilgunak, hizkuntza idatziare-
kin dituen zer-ikusi ta harr-emanak aditzera eman. Litteratur-hizkun-
tzaz hari garenez gero, hunen arau, lege ta zuzenbideak eta hizkuntza
soilaren ixtudirako erabiltzen diren kriterionak berdin eztirela ahan-
tzi beharr ezta.

III. XVI, XVII ta XVIII gn. mendeetan laphurtarr klasikoa erabili
zuten idazleei gain-behatu bat eman, ororen artean osatzen duten ba-
tasun ederra ta etengabeko tradizino arraitua aditzera emanaz. Idazle
hoik egiazko litteratur-euskara bat moldatu zutela agirian jarriko da.
Laphurdiko euskalkia oinharri-zimendutzat hartuarren, bertzeetatik
ere nahasi zuten asko edo guti, eta idaztean, ez Laphurdi tipia bakha-
rrik, Euskalherri osoa baizik, gogotan izan zuten. Hortarakotz dira
gomendagarriago.

IV. Gure euskara landu hunek Orthographi, Morphologi, Syntaxis
eta Lexikon-aldetik nolakoa izan beharr duen ukitzen dugu.

V. Aburu huni jarri zaizkikeon atzerapide eragozkari-korapiloak
askatu, objektinoai erantzun emanaz.

Atzen-solhasa.

I

Linguistikak agirian jarri duenez, hizkuntza guztiak, berez, dia-
lektutan puskatzera, zatitzera, dute joera, makurtasun eta gogoia.
Etengabe aldatzen hari dira, biraldakuntza dute lege. Euskararekin
ere hori gerthatu dela ezagun da. Egun aho-euskara dialektutan ba-

naturik agiri zaiku. Zuhaitz baten adarrak enberr berdinetik ilkhi diren bezalaxe, dialektu guzti hoik ere euskara bakharr eta berdin baten galtzarretik ilkhiak bide-dira, hizkuntzak puskatzera eta aldatzera duen lege hori dela bide. Egungo dialektu hekien artean, dirudinez, bizkaitarra geratu zaiku antzinako euskara zaharr orokarr horretatik gertuen, hurbilen, gainerako guztiak aitzinago iragan direlarik.

Bizkaiko euskalkiari bertzeai baino zaharr-usai handiago somatzen omen zaio, kutsu arkaiko berezi bat, linguistek diotenez. Halabainan, denak euskara bakarr orokarr batera bil ditezke, eta aspaldiko euskara zaharr hori, berriz osaturik, nolakoa othe zen bilatzera eta erakusten emaitera saiatzan dira egun hizkuntzalariorik (27). Dena dela (jardun-hauzi hunek ni narraion pontuarekin ezpaitu zer-ikhusi handirik), egun mintzatzen diren dialektuen deskripzio eta klasifikazio zeatza bai Bonaparte Prinzeak eta bai Azkue jaunak ere utzi deraukute (28). Euskarak duen dialektuzko puskatze hau ezta, bada, miresteke gauza, hizkuntza orotan gertatu ohi denez gero. Hizkuntzak, berezko lege baten indarrez, banatzera, aldatzera duten joeraren agiri ta ondore dira hauk.

Bainan lege berezko hunen kaltetan, gizonek (Historia lekhuko zaikularik), elkarr aditzeko premiak eraginda edo elkarren arteko lokarriak hertsia go herstu nahiz, hizkuntza berezi bat ezarri ohi dute aberri-hizkera edo ororen hizkuntza bezala. Hizkuntzak, bada, bere baitarik, berezi ta zatitan puskatzera dute legea; gizonek, ordea, lege horren kontra reazio bezala, aberri-hizkuntzak kreatzen dituzte. Aberri-hizkuntza hoik ("lenguas comunes") nola sortzen diren Historiari galdegin nahi izanez gero, bi eratakoak, bi muetakoak izan ohi direla edirenen dugu.

Lehenbiziko era, mueta edo tipuak gora-behera politikoeekin zerikusi herstu-meharra agertzen du. Toki bakarr bateko mintzoa (toki hura herriburu zelako gehienetan) aberri-hizkuntza bezala hartua izan da, eta mintzo berezi hura, eskola bitartez, idazle, liburu, grammatikalarien egitez hedatu ohi da, gainerako hizkuntza-muetak (nahiz antzeko nahiz ezberdin izan) itotzeraino, edo behintzat hartarako ahalak egiten dira. Tipu hunetakoak dira antzina-aldiko eta egungo litteratur-hizkuntza landu asko.

(27) «Une grammaire comparée des dialectes basques, visant a la reconstitution des formes originaires, c'est-a-dire des formes du *basque commun*...». René Lafon, «Le systeme du verbe basque au XVI siecle», 1943, tome premier, p. 74.

(28) Ikhus Pedro de Yrizar, «Los dialectos y variedades del vascuence»; Homenaje a D. Julio de Urquijo, S. Sebastián, 1949, t. I, pp. 375-424.

Erraiterako, antzina-aldian greko ta latin hizkuntzak, Grezia, lehenbizi, dialektutan puskaturik agiri zaiku; dialektu hauietarik bat bederak nork bere litteratura zedukan (euskaran egun gerthutzen den bezalaxe); gero, ordea, dialektu hoietatik bat, Atika'koa, alegia, Grezia osotara hedatu zan, eta ez Greziara bakarrik, greko hizkuntza zabaldu zen lurralde guztietara ere bai. Lehenagoko dialektuak, berriz, suntsitu ziran.

Atika'ko mintzoa bilhakatu zan, bada, grezitarr guztien mintzoa "koiné" zeritzan hizkuntza (hau da, arrunki erabili ohi dena). Hizkuntza hori, ez litteratur-arazoetan bakarrik, egunoroko gora-beheretan ere erabili ohi zuten guztiok. Nola heldu ahal izan ziran grezitarrak horren batasun handirat? Atika eskualdeak, bai politika-aldetik, bai litteratur eta ederti-aldetik Grezian jokatu zuen toki nabarmenak izan bide-zuen hortan zer-ikusi handia. Gora-behera politikoek, bada, eta Atikako mintzoari bere poeta eta idazleek ekarri zeraukoten ospe handiak ardietsi zuten mirari hau (29).

Latinean, berriz, sekula ere etzaiku ageri dialekturik; latina beti agiri de bakarr eta berdin. Eta zergatik hori? Hiri bakarr bateko mintzoa delako, Erroma hirikoa, alegia. Erromako hizkuntza hori erromatarren harmak heldu ziren bezain urrun zabaldua eta hedatua izan zan, eta Europako sarthaldean batez ere nolako erro sakonak egin zituen denok ikhusten dugu. Latin horrek mila hizkuntza suntsiarazi zituen bazterretan, Harmen aldetik eta kultur-aldetik sortzen zitzaion prestutasun ta entzuteak emaiten baitzeraukon garaipena.

Gure euskarak ere latinakin izandako harr-emanen oinhatzak ederki asko agiri ditu. Eskola-maisuaren egitez, Frantzia ta Espainiako aldeetan Erroman bertan baino latin jatorrago ta jasoagoa mintzatzera heldu zela ba-dakiga. Greko hizkuntzari, ordea, latina behin ere ezin gairiditu izan zitzaion, Grekoa kultur aberatsago baten jabe zan, eta hortik zethorkon prestutasunak eman zeraukon irauteko indarra. Kulturak hizkuntzei eman ohi derauen sendotasun ta botherea agirian emaiteko exemplu hikaina dugu hemen; nahiz eta harmen aldetik latinak abantail izan, Erroman bertan ere jakitunek grekoa erabili nahiago izaten zuten.

(29) Horren aspaldiko gerthakari baten berri zeatz atxikitzea ezta erraz, baina greko hizkuntza, behar bada, bigarren gisako litteratur hizkuntzen artean hobeki sartua. Izan ere, dialektuak suntsierazi zituelako ta bertze gabe, arrazoi bakar hori ezta asko hizkuntza au lehenbiziko mordoska hune-tan ibentzeko. Bigarren gisako litteratur-hizkuntzak ere, berez dialektuen etsai ez izanarren, eredutzat hautetsiak izatetik etorri ohi zaien prestu-tasuna dela bide, demborarekin, asko edo guti dialektuak gibelarazten dituzte. Eta Grezian ere, behar bada, horixe gerthatu zan.

Egun munduan bizi diren hizkuntza landu aberatsen artean ere anhitz ikusten dira lehenbiziko tipu hunen araura sortuak. Erraite-rako, gaztelara, Espainiako aberri-hizkuntza bilhakatu dena. Gaztelara, jatorriz, Gaztela Zaharreko zoko tipi bateko mintzoa bertzerik ezta, gure Euskalherrietik oso gertu dagoen zoko batetik ilkhia, Burgos-aldeko mendietatik, alegia. Baina gero "Reconquista" zeritzan gerrate luze hartako gora beherak hizkuntza huni lagundu zeraukoten eta hala Espainian-barrena hedatu zan, eta lurralde zabal handi bat es-tali ta beretu zuen hizkuntza horrek.

Gainera, idazleek Gaztelako mintzo hori landuaz, prestutasuna eta eginkizun goratuetarako egokitasuna eman zeraukoten eta hala Es-painiako aberri-hizkuntza bilhakatu zan. Espainiako aldeetan zegoen bertze dialektu erromanikoak etziran kontuan hartu; Toledo, León, Aragoi ta bertze lekhuetan bazegozen dialektu bereziak, baino baz-tertuak eta utziak izan ziran, eta hala gaztelara geratu izan da nabar-men eta garaile bakarr (30).

Frantziatarr hizkuntza ere, jatorriz, herriburuko mintzoa bertzerik ezta, Paris hiriko hizkuntza, alegia. Provintzietako dialektuak han ere eztira ezertan eduki. Herriburuko hizkuntza eskola ta liburuen bitartez zabaldu da. Anhitz dialektu ta modalitate berezi bizi dira oraindik Frantzian, baina Paristik ilkitako mintzoa gero ta na-gositzenago doa.

Tipu hunetako litteratur-hizkuntzetan gora-behera politikoen es-kua nabari da, bada. Portugaldarra, Errusiatarra, Yugoslaviatarra eta bertze asko ere erran den mueta hunetan sar ditezke. Aberri-hizkun-tzarako hautetsia izan den mintzoak gainerako dialektu ta hizkuntza guztiak suntsiarazten ditu. Aberri-hizkuntza hori ezta idazteko eta litteratur-arazoetarako soil-soilik, arrunki solasean erabiltzeko ere baita.

Ikhus detzagun orai bigarren muetako hizkuntza landuak. Hauk gora-behera politikoetatik eztira sortu. Bertzeakin duten alde hobe-ki ikhus dadin amorekatik, adibide baten bitartez azalduko di-tugu. Eman dezagun herri bat, hizkuntza baten jabe, baina hizkun-tza hori dialektutan puskaturik edireiten da. Idazle ospetsu batek hizkuntza hartan idazteko asmoa hartu du; hunetarako, beharbada, hizkuntza hartan diren dialektuetatik bat edo bertze autatu du onharri bezala, baina bertzeetatik ere asko edo guti nahasiaz. Hori egitean idazle hark literatur-hizkara baten hastapena ezarri du. Haren ondotik dathozten idazleak, nork bere zokoan mintzo den modalitatea

(30) Ramón Menéndez Pidal, «La Lengua de Cristóbal Colón», Colección Austral, Espasa-Calpe, S. A., 1942, p. 59 y ss.

erabili beharrean, aitzindari haren inhatz eta urhatsei jarraikitzen zaie, eta hala, harekin hasitako tradizioari eutsi, sendotu ta indarr emaiten deraukote.

Hizkuntza hartako semeek, litteratur tradizino hunen egitez, idatzi beharr dutenean, idazle heiek erakhusitako molde berezi haren araura egiten dute, eta era hunetan, idazteko eta litteratur-arazoetarako, hizkera-molde bakarr bat (idazleek sagaratu zuten molde jakin hura, alegia) empletzen dute, nahiz eta egunoroko solhastatzean nork bere jatorrizko dialektua erabili. Era hunetan, litteratur-tradizino bat eredutzat harturik, hizkuntza hartan literatur-batasuna lortua eta ardietsia dugu. Agiri denez, litteratur-hizkuntza hauk idazteko sortuak dira, idazkuntzan beharr beharreko den batasuna mintzoari emaiteko.

Solastatzeko, bat bederak bere dialektua erabili ohi du; idatzi nahi duenean, berriz, litteratur arazo edo zeregin uren eta prestuetarako, beren zoko edo sortherriko partikularismuak alde bat utzirik, hautaturik dagoen molde bakarraren araura idatzi ohi dute denek. Anhitz hizkuntza era hunetara heldu dira beren literatur-batasunera, eta guk ere bide hortatik sartu beharr genukela dirudi: idazle nabarmen batzuk eredutzat jarriaz eta hekien urhatsei jarraikiaz, alegia. Litteratur-hizkera hoik eztira, lehenbizikoak bezala, dialektu bizien etsai eta arerio.

Mintzatzeko, egunoroko zereginetarako nork bere dialektua erabiltzen du, baino ororen arteko har-emanetarako, zeregin prestu eta literatur-arazoetarako eta guztien arteko lokarri bat bezala edukitze-ko, tradizinoz ikasitako hizkera uren hori empletatu ohi da. Haurrari, nahiz ta etxean bere dialektu berezia ikasi, eskolan literatur-hizkuntza landua erakusten zaio. "Zuk hala edo hola erraiten duzun hitz hori, era hunetara idatzi beharr da", erakutsiko derauko eskola-maisuak; maisuak, berriz, irakaskintzarako, literatur-tradizino jakin hura izanen du eredu ta zuzenbide bezala.

Bat bedera bere herrian mintzo den bezalaxe idaztera ohituko bala litz, bide hortatik literatur-batasunera behin ere ezkinatete helduko.

Alemaniatarr hizkuntza dugu bigarren gisa hunetara bateratua. Alemanian literatur-hizkuntzaren moldatze edo bateratze politika-aldetik batasunik etzegoela gerthatu zan. Alemanian orduan (eta bai orai ere) anhitz dialektu bizi ziran; hala ta guztiz ere, literatur-arazoetarako hizkera bakarr bat sorthu zan, ororena. Nola heldu ziran alemaniatarrak literatur-hizkara hunetara? Litteratur-tradizinoari jarraiki, Luther idazleak Biblia alemaniatarren hizkuntzara itzuli zuen. Haren hizkera eredutzat harturik, hurrengoak hunen bidetik sarthu ziran, eta hala, poliki-poliki, alemaniatarr guztiek hizkara hori beren litteratur-hizkuntza bezala hartu dute, nahiz ta anhitzek bertze dialektuak izan.

Erakuspen ederra dugu hemen guretzat. Aitzinago ikhusiko dugunez. Euskalherrian ere hastapen berdina izan zuen litteratur-tradizinoak, Biblia Sainduaren itzulpena, alegia. Han Luther, hemen Leizarraga (biak protestanteak) ditugu bide urratu zutenak.

Italiarr hizkuntza ere gisa horretara dugu moldatua. "Hay lenguas comunes que son de origen puramente literario" dio Vendryès hizkuntzalaria hizkuntza huni buruz (31). Italiarrek, ia gure egunetara arte, politika-aldetik batasunik ezagutu ezlute; hori gora-behera, ordea, XIV gn. mendedanik litteratur-beharkizunetarako hizkera bakkarr bat hautaturik zedukaten, nahiz ta mintzoan anhitz dialektu izan. Dante, Petrarca ta Boccaciok beren liburuetan erabilitako litteratur-hizkera eredutzat hartua izan zen. Idazle hoiek, Firenzetarrek izanik, hango mintzoa hartu zuten oinharritzat beren liburuetan, eta idazle hoietatik mintzo huni sorthu zitzaion ospe ta ahomena zela bide, hizkera hori italiarr guztien litteratur-hizkuntza bilhakatu zan.

XIV gn. mendean Bembo idazlariak, Veneziarra izanik, berea utzita, Danteren hizkera-moldea hartu zuen bere liburuetarako. Firenzeko hiriak Bolonia ta Erromaren bitartean duen posizino geographikoak asko edo guti garaipen hunerako lagundu zuela ukatu gabe, bere idazleengandik zetorkon ospe eta distira bereziak eman zeraukon Toscanako mintzo huni nagositasuna. Gainera, Firenze edo Toscanako dialektu hau bertze dialektuak baino gertuago geratu zan latinetik; eta ikasiak, latin zekitenez, aisa egin zezaketen beren jatorrizko dialektutik Toscanako hizkera hunetara aldaketa. Hala, "lingua toscana" geratu zan Italian garaile bakharr. Egunoroko gora-beheretan, ordea, dialektuak erabiltzen dira.

Orai gure euskarari begia itzuliz gero, azaldu diren bi era hoitatik bigarrena dagoku guri litteratur-euskara moldatzeko eginkizun hunetan. Bigarren gisa hunetako litteratur-hizkuntzak, ordea, litteratur-tradizino baten fruitu gozoa dira, idazle entzute handiko batzuen hizkera eredutzat jarri eta hizkera hunen araura idatziaz sortu dira. Guk ere, bada, euskara idatziaren tradizinoari kontu eduki beharr deraukogula nabari da. Egia erran, hanbatik hanbatean, dialektu bi-ziak, aho-hizkuntzak, denak dira berdin, guti gorabehera balio ta jaso berdineko, itzal ta begirune berdina zorr zaie denei, eta posizino geographiko utsak, soil-soilik, gehiagorik gabe, egiteko huntan deus guti erran nahi lukela dirudi.

Nik nere jatorrizko mintzoa utzirik, bertze bat hartzeko, prestutasun-usai, nagositasun-agiri batekin bertze hori begietaratu beharr

(31) Vendryès, «El Lenguaje», 4 Parte, Cap. III Las lenguas comunes, p. 355. Athal huntan azaldu diren berririk gehientsuenak liburu hunetatik aldatu dira.

zaitala ezagun da, eta nagositasun hori literatur-laborantzak errendatzen derauko. Litteratur-hizkuntza hoik, batez ere idazteko, litteratur-eginkizunetarako direla ezta ahantzi beharr. Beraz, dialektu biziaren gora-beherak baino gehiago, hizkuntza idatziaren legeak kontuan eduki beharr dira auzi hunen erabakitzeko. Hala, solhasak ekarririk, lege hoietaz mintzatuko gara hurrengo pontuan.

II

“Il y a quelque hypocrisie dans le dédain des linguistes pour les langues littéraires”, idatzirik utzi du Meillet jaunak. René Lafon euskaltzainak, berriz, hitz hekien aipatzearekin batean, egun Linguistika gaitz hunetatik sendatu dela erraiten derauko (32). Izan ere, joandako ehun urtheoan linguistak aho batez hizkuntza biziaren nagositasuna goraiatzen eta idatzia azpiratzen hari izan zaizkigu.

Alde batetik, arrazoi piska bat ere ba-zuten hunela egiteko: hizkarak berez utzita, bere baitarik, nolako gora-behera ta biraldakuntzak izan ohi dituen ikertu ta arakatu nahi zuten, nolako lege ta arauak zuzentzen duten hizkuntza soilaren bizitza aztertu ta agirian eman gogo zuten, ta hortarako, xede horren ardiesteko, jakina, aho-hizkera bizia, den bezalako atzemaitea zen biderik hoberena, ahotik ilkitzen den itxura berberarekin ezagutzea, litteraturak iratxeki derauzkion soineko gezurrezko eta ibenki aizun guztiez gabetua.

Dena dela, guk orai begien aitzinean daramagun xedea ezta hau, Litteratur-hizkuntza baten moldatzera nola hel gintezken jakitea, hauxe da guk orai aztertu duguna. Beraz, xedea guztiz berezia izanik, hizkuntzari itzul-inguru ta sayets bakharr huntatik behartzen deraukogunez gero, heiek hizkuntza soilaren ixtudirako ezarri dituzten kriterionak guretzat on ez izaitea, ezta miresteko; ezta gureak hekientzat ere. Hori aithortzen du Vendryès jaunak hitz hauetan:

“Esta manera de tratar las lenguas antiguas —pues otro tanto podríamos decir del griego— se apoya en una confusión enojosa entre la lengua literaria y la lengua a secas, la que se habla por todos en el país y que cambia con el tiempo. A los latinistas les es fácil definir un determinado ideal de lengua latina e imponerla a los que hacen temas latinos. Es el procedimiento de la gramática dogmática, que se resume en la fórmula: decid..., no digáis... Y adoptándola, se sigue la tradición de los escritores latinos que reconocían en Cicerón un maestro y un modelo. Pero este procedimiento artificial no debe aplicarse al estudio del lenguaje” (3).

(32) René Lafon, «Le Systeme du verbe basque au XVI siecle» (tome premier), Chap. IV. Importance linguistique des textes étudiés, p. 71.

(33) Vendryès (aipatu-liburuan), 5 Parte, C. II, La Lengua escrita y la ortografía, p. 450.

Erran nahi du: eredu bat, kanon bat ezartzea eta kanon horren araura hizkuntza bat erakustea litteratur-hizkuntzan on eta beharreko da, hizkuntza soilaren gora-beheren berri jakiteko bide okherra bada ere.

Litteratur-hizkuntzak, berriz, aho-hizkuntza bizi bat oinharritzat izanarren, batez ere hizkuntza idatziak direla, gorago erran direnetik agiri da. Eta hizkuntza idatziak bere lege ta arauak ditu, bere eskubideak, eta eskubide hoik kontuan eduki beharr dira, noizbait aho-hizkararen eskubideen kaltetan izango ba dira ere. Hizkuntza idatziak aho-hizkararen mirabe ta azpiko izan beharr duela uste dutenak, huni guztiz ta osoto menperaturik egon beharr duela uste dutenak, okherr dagoz.

“Algunos se inclinan demasiado —dirausku Vendryès berberak— a considerar la lengua escrita como la humilde sirvienta de la lengua hablada. Es una idea de los foneticistas o de los profesores de lenguas vivas, preocupados en reaccionar contra los excesos de los maestros de escuela, para los que la lengua escrita es, por el contrario, el todo del lenguaje. En resumen, hay que decir: tal palabra escrita se pronuncia así; o: tal palabra hablada se escribe así. ¿Está la palabra en el sonido o en la escritura? Debemos contestar que para todo hombre civilizado está en uno y otra. Muchos civilizados se comunican con sus semejantes más por escrito que de palabra” (34).

Egia da, hizkuntza guztiak hitz eginaz, mintzatuz, ahotan hartuz hasi direla. Eta hizkuntza bat, idatzi bai, baino egunoroko har emanetan erabili ezpa dadi, hizkuntza hura, nahiz ta litteratur prestu aberatsa izan, hila lizateke, eta idazle guztien ahaleginak gora behera, ezlizatke berriz biztuko, idazleen lehiak hildako hezurr hekien barranean bizia sarrarazteko ezlukete ahalik. Egia da halaber, idazkuntza, bere ethorkiz, hizkuntza bizia paperera aldatzeko eta han tink itsasita bezala uzteko sortua ta asmatua izan zela, eta alde hortatik aho hizkararen ispillu ta irudi zintzo beharr duela izan, dirudi. Baina asmaketa miraritsu hau sortu zenekoxe eta are gehiago gizonen artean idazteko usantzak errostatu sakonak egin zituenetik, izkuntzan bere eskubideak lortu ditu, eta eskubide hoik ezin ahantzi ditezke.

Vendryès jauna behin da berriz mintzo zaiku hizkuntza idatziaren eskubide hoietaz:

“Así, el uso está de acuerdo con la tradición para apoyar la oposición de la lengua escrita y de la lengua hablada. A decir verdad, no se confunden nunca. Es un error creer que un texto escrito pueda ser la representación exacta de la palabra. Contrariamente a la opinión de muchos, no se escribe nunca como se habla; uno escribe (o trata de escribir) como los demás escriben. Las personas menos cultas, cuando toman la pluma en la mano, tienen el sentimiento de que usan un lenguaje determinado, que no es el mismo

(34) Vendryès. O. C.

que el hablado, que tiene sus reglas y usos, del mismo modo que tiene su destino e importancia propios. Este sentimiento está ustificado”.

“La lengua hablada evoluciona sin cesar. La lengua escrita, por el contrario, es por definición conservadora, no solamente porque es la expresión concreta de la lengua común, normalizada por los gramáticos, sino también porque no puede transformarse tan rápidamente como la lengua hablada. Ciertamente, la tradición es poderosa, cuando está defendida por la escuela, por la literatura, por el acuerdo de las personas cultas. Y, sin embargo, la tradición no es aquí el único obstáculo para las transformaciones de la grafía. La fijeza es una necesidad de la lengua escrita; ésta representa una lengua ideal, que ha cristalizado para siempre. No puede retocarse más que cuando ya es tarde. Por interés que nos tomemos para dar flexibilidad a este manto rígido y para mantenerlo ajustado a las proporciones del cuerpo que cubre, no se logrará nunca someterla a los caprichos de la naturaleza y hacerla crecer al mismo tiempo que el cuerpo, porque es un objeto muerto cubriendo un ser vivo”.

“En el espíritu del iletrado, la palabra no tiene evidentemente más forma que la auditiva. Pero desde que el alfabetismo se desenvuelve y se impone a todos los niños de un país el estudio de la lectura, al palabra escrita toma una importancia cada vez mayor. Hoy no concebimos el lenguaje sin la forma de la escritura. Las palabras se presentan a nuestro espíritu con la vestidura que les da la ortografía. Puede decirse que en este terreno el órgano ha creado la función, ¡qué función! Tan tiránica, que para algunos de nosotros, los llamados “visuales”, el lenguaje escrito aventaja en claridad al lenguaje hablado”.

“La lengua escrita tiene, pues, una gran importancia en la psicología del lenguaje. Mientras se enseñe a los niños a leer y escribir, será preciso tener en cuenta los derechos de la lengua escrita, aunque a veces se opongan a los de la lengua hablada”.

“La lengua escrita representa siempre una tradición y reglas conservadoras” (35).

Hitz hoietatik agiri da hizkuntza idatziaren lege ta arau hoik zein diren:

- 1) Hizkuntza idatziak bethi bat ta guztiontzat berdin izan nahi du.
- 2) Gerakorrtasuna bilatzen du, aho-hizkera, aitzitik, etengabe aldatzen hari den bitartean.
- 3) Proprietate hoik bereganatzeko, tradizioari eusten derauko. Atzoko hizkuntza, liburuetan mamiturik eta gogorturik geratu den bezala, atzitzen du, eta hizkuntza hura kanon bezala jasoaz, bere betebeharra ardiesten du.

Izan ere, hizkuntza idatziak, bere gizarte-lana, bere eginkizunaren beteko baldin badu, bethi bat eta guztiontzat berdin beharr du izan, eta halako izango baldin ba da, anhitzetan aho-hizkuntzarekin oposizioan geratu beharrean aurkitzen da. Aho-hizkuntza geratzeke aldatzen hari da, hizkuntz idatziak, berriz, gerakortasuna beharr du.

Tradizinoz ikasitako araei atxikia izanik, gerakortasun hori ardietsi ohi du.

Vendryès jaunak bi hizkuntza hekien arteko zer ikhusi ta har-emanak irudipen polit batekin argitan eman ditu, ur gogortu ta ur biziaren irudipen edo komparazinoarekin, alegia. Neguan izotzak ibaiko ura gogortu duanean, haurrari ura suntsitu dela iruditzen zaio, ibaiko urik gehiago eztela gogoak emaiten derauko; baino ez, han, ezkutuan, ibai-azpitik ba-doa ur bizia, beti bezala kantari, mugidan, geratzeko. Gaineko izotza idatz-hizkara da, ur mamitua, gogortua: tradizinoz hartutako araeu-ekin idazle ta grammatikalariek eman deraukote ermotasun berarizko hori, erabateko molde hori. Izotza ur biziaren ondoan gogorr ta hotz den bezala, idatz hizkuntzak ere hotz ta gogorr emaiten du aho-hizkuntzaren ondoan, hura hila, hau berriz bizia baita; bainan gizarte-lana betetzeko, aho-hizkarak bere aldakorrtasun horrekin lortu ezin duen egokitasuna atxiki ohi du bertzeak, idatziak. Ezin utzia da, beraz (36).

Bide huni jarraikiaz, dialektu ta modalitate tipien gainetik hizkuntza goitarr bat antolatzerá heldu ohi gara. Hizkuntza berdin bat, bethi bat, egunoroko gora-beheren ta aldakutzen begira eztagoen hizkuntza bat, alegia. Hizkuntza prestu, uren, sendo ezarria, eginkizun ta premi goratuen jasaiteko beharr dugun lanhabes antzetsua. Hain zuzen, horixe da litteratur-hizkuntza.

Bere ermotasunari eskerrak, sendo ezarririko araei eskerrak, hemen du giza-gogoak bere beharkizunen aditzera emaiteko tresna zorrotz-bikain-trebea. Eztut hunekin erran nahi hizkuntza idatziak aho-hizkaratik urrunduta egon beharr duenik, ez; antzina-aldiari atxikia izanarren, orai-aldiko mintzoaren astin-aldiak ere, asko edo guti, nahi ta nahiez jasan baititu.

Errege-bide huni leial izanaz etorri dira hizkuntza landu guztiak beren umotasun ta heldutasunaren ardiestera, tink ezarririko ta fin-katuriko litteratur-hizkuntzaren eratzerá. Ikhus Vendryès berberak frantziatarr hizkuntzari buruz dirauskuna:

“Los servicios que han prestado los escritores franceses a la constitución de la lengua común, son inmensos. El francés, tal como lo aprendemos en la escuela, lo debemos al esfuerzo combinado de los literatos y de los gramáticos. Unos y otros han forjado este bello instrumento, velando cuidadosamente para que no le altere ningún género de orin. La depuración de la lengua, perseguida durante varios siglos, puede parecer un trabajo mezquino y pedantesco; sin embargo, sacamos de él el provecho suficiente para quedar reconocidos a los que lo han realizado. Gracias a los maestros de escuela educados en el estudio de los escritores, tenemos para expresar nues-

tros pensamientos la forma más apropiada, una lengua cuyas palabras tienen un sentido exacto y cuyos giros están fijados en sus más minuciosos matices. Excluyendo de la lengua escrita todo lo que chocaba con la naturalidad y el buen gusto y sometiéndola siempre a las reglas de la razón y de la buena educación, la han hecho capaz, como dice Bouhours, “de sostener las materias más fuertes y de elevar las más débiles”; en una palabra, la han adaptado por anticipado a todas las exigencias del espíritu. Y la lengua común se ha beneficiado ampliamente del trabajo llevado a cabo. Ha ganado con esto la claridad dentro de la elegancia, la precisión dentro de la variedad y, según frase de Rivarol, “la probidad inherente a su genio” (37).

Eta Dauzat jaunak, atzoko hizkuntzak edukazinarako duen balioaz mintzo dela, hitz hauk jartzen ditu:

“Certes, on conçoit qu’il y ait un intérêt social et littéraire à ne pas admettre d’emblée dans la langue du bon et des écrivains toutes les innovations du langage populaire. Que cette langue ait des tendances conservatrices et archaïques, qu’elle s’efforce par les salons, par le livre, par l’école d’enseigner aux générations nouvelles la langue d’hier, de leur faire goûter et comprendre les auteurs des siècles précédents, de sauvegarder et de fortifier ainsi la tradition: rien de mieux, d’autant plus que ces tendances modératrices ne son pas sans effet et parviennent, dans une certaine mesure, nous aurons l’occasion de le voir, à ralentir certaines transformations” (38).

Irakaspen zuhurr hoik gogoan eduk ditzagun, bada, euskararen litteratur-batasunaz hari garel. Litteratur-euskara baten antolatzer a nehoiz heltzekotan, nahi ta nahiez bide hortatik joan beharra dugu. Atzoko hizkuntzan oinak tinko ezarririk, hizkuntza hura kanon edo eredu bezala jasoaz (atzoko hizkuntza hori orai-aldiko hizkararen eraginduraz beharrbada zerbait berriztatua atherako bada ere) eta hunen imitatzer a saiatuaz, alegia; eta gisa hunetan soil-soilik hel gintezke jo-muga horren atxikitzer a. Bide hunetatik sartu ezik, dialektu ta euskara-mueta tipi jorien landuketan ibiliarren, litteratur-euskara bakharr baten eratzera sekula ere ezkinateke helduko.

“En Francia —dio Vendryès jaunak—, junto a la lengua literaria, que se escribe en todas partes y que la gente de cultura tiene la pretensión de realizar cuando habla, existen dialectos como el del Franco Condado o el lemosin que, a su vez, se subdividen en multitud de subdialectos “locales” (39).

Frantziak ta herri landu guztiek kreatu duten litteratur-hizkuntza bakarr, aberats, moldetsu hori, bada, guk ere sortu beharra dugu.

(37) Vendryès, 364 orriald.

(38) A. Dauzat, «La Philosophie du Langage», Paris, 1920, Livre I, Chap. III, Le renouvellement du langage, p. 59.

(39) Vendryès, 323 orriald.

dialektu bizien gainetik litteratur-euskara baten premia dugu. Hauxe da euskara prestutu, ermotasunez sendotu ta irauteko barne-indarrez hornitzeko eman beharr den lehenbiziko urratsa.

Gainera, egungo egoitza negargarrian, euskara, bere indarr ahituen biztuerazi ta azkartzeko, nehoz baino premi handiagoan edireiten da aspaldiko euskararen laguntza hori bilhatzeko. Egun erdara landu-joria euskaldunen gogoetan sartzen hari den bitartean, gure aho-euskara gero ta makaltzenago doa, urritzenago. Nehondik etorr ahal dakikeo euskara huni falta zaion joritasun, izerdi ta zuku, eritasun ta heriotzetik begiratzeko osagarria? Oraino elhe jori-ederr baten jabe direnetik ikasiaz, baino atzoko idazleen liburu bikainetatik ere baita, eredu onak erabiltzetik, alegia, Ibar, "Genio y Lengua", izeneko bere liburuan, hitz zorrotz samingarriz mintzo zaiku egungo euskara bi-ziaren argaltze, aultze, erkintze ta sasiz bethetze hunetzaz.

"En cualquiera de nuestras poblaciones hoy bilingües, que no lo fuesen hace treinta o cuarenta años, escójase una familia de la clase normal, en la que los padres pertenecian a la generación netamente euskaldun y los hijos a la del período de transición; y anótense, lápiz en mano, las palabras y formas verbales, giros y modismos, que, abundando en el lenguaje de los primeros, no los usan ya (aunque los entiendan) los segundos. Nosotros tenemos dedicado un mes entero a este ensayo y podemos ofrecer datos abrumadores. Anótense igualmente en el libro antes citado de Iztueta, o en las Pláticas de Aguirre (el Cura de Asteasu), o en la Historia Sagrada de Lardizabal, los vocablos y frases que sólo rara vez se escuchan ya de labios guipuzcoanos, aun en zonas prácticamente euskaldunes (descartados, por supuesto, los neologismos larramendianos del primero de los tres autores); y se verá con asombro cuánto ha engrosado en un siglo nuestra lista de arcaísmos". "...qué diferencia entre el habla recia, fibrosa y llena de garbo, que oímos aún de nuestros padres, y la enervada, anémica y contrahecha en que va degenerando en las zonas híbridas" (40).

Beraz hunelatan izerdi bizigarri hunen edoski ta guganatzeko, tradizinoari atxikiak eta hartan finkatuak izan beharr gara. Jainkoari eskerrak, euskarak ba-du litteratura bat. Litteratur hunetzaz mintzo dela, Ibar berberak hauxe erraiten derauku:

"Podríamos citar por docenas las obras de nuestra tan desdeñada como ignorada literatura, cuyo conocimiento y trato asiduo bastaría por sí solo para enfiar decididamente a un crecido número de escritores renacentistas por el camino verdadero del éxito. Por desgracia, se agotaron hace años y hoy apenas se las ve fuera de las estanterías de los bibliófilos, y son como si no existiesen" (41).

(40) Ibar, «Genio y Lengua», Tolosa, 1936, pp. 62-64.

(41) Ibar, p. 255, nota 1.

Gure litteratur-tradizinoa, ordea, ezta bakarr eta erabateko izan. Antzina-aldian gure eskualdeak elkarrengandik aldentuta eta ia harremanik gabe bizi ohi zirelako-edo, euskara-mueta bakharra guztiontzat hartu beharrean, euskalki batbedera bere litteratur tipia antolatzen hari izan zen. Guk, berriz, orai, garraizkoan helburuari heltzeko, litteratur-tradizino hoietatik bat bakharra begiz jo ta hautesi beharr dugu, litteratur-euskara bakarraren oinharri izan dadin. Denetan, bai zaharritasun-aldetik eta bai liburu bikain ospetsuen joritasun-aldetik, zein den prestuen, ardura handikoen eta gailen arakaturik, hura eredutzat ta oinharritzat hartu beharr lizateke, eta tradizino horren aitzindari ta buruzagiak litteratur-euskararen kanon ta maisu bezala eraiki. Kanon hori gabe, litteratur-hizkuntza moldatzerik eztago.

“Mientras el euskera no tenga un canon, no pasará de ser un idioma rústico” (42).

Euskal litteraturaren Historia osoa balsan harturik, zein tradizino nabarmentzen eta bertzeen artetik gailen atheratzen den erabakitzea, ez tute gaitz denik. “En lo impreso nos hace ventaja a todos el labortano”, zion bere demboran A. Larramendik. Eta Ormaetxea jaunak, hitz hoiek aiphatzean, egun ere berhorixe erran ditekela gaineratzen du (43). Ormaetxea berak hirur kyklu, obo edo mendetan biltzen du gure Litteraturaren Histori osoa: hirur mende hoiek Lapurdi, Gipuzkoa ta Bizkaiaren izena daramate. Hoietatik, berriz, zein den nagosi erabakitzean, hauxe aithortzen du: “Leen-mendea dugu oraino buruenik” (44).

Arotzena Jaun, Gipuzkoako Diputazioan Bibliotheka-zainak ere, Frantzia-aldeko Euskalherriaz hauxe idatzirik utzi derauku:

“En Francia se da también el problema del vascuence dentro de su misma carne, es decir, dentro de su propio territorio. Y se da allí además, la particularidad de que el idioma vasco es singularmente gráfico, porque, desde que Dechepare rompió el hielo con su *Linguae Vasconum Primitiae*, las publicaciones vernáculas, siguiendo por la Biblia de Leizarraga y los Proverbios de Oihenart, no han tenido interrupción y, lo que es más, se han extendido por todo el territorio lingüísticamente vasco, hasta llegar a los hogares todos en que la lengua indígena era familiar” (45).

(42) Krutwig, Proposiciones a la Academia, II Parte.

(43) Ormaetxea (N.), «Euskal-literaturaren atze edo edesti laburra»; Euskal-Esnalea, 1927, 195-6^{gn}. orriald.

(44) Ormaetxea, «Euskal-literaturaren atze...», 149^{gn}. orriald.

(45) Arocena (Fausto), «La Revista Internacional de Estudios Vascos», de D. Julio de Urquijo, BRSVAF, t. I, p. 60-1.

Pyrene mendien haraindiala, berriz, hirur eskualde dira, nor bere dialektuarekin: Laphurdi, Be-Nafarroa eta Zuberoa, alegia. Baina euskara idatziaren tradizino-aldetik, lapultarra atheratzen zaiku jaun ta nagosi bakharr. Huna hemen Lafitte Jaun Aphez eta euskaltzainaren hitzak:

“...nous constatons un fait: le labourdin passe pour plus littéraire que les autres dialectes. Cela s'explique surtout par l'histoire de la littérature basque. Celle-ci, dans les Basses-Pyrénées, a été rédigée presque exclusivement en labourdin aux XVII, XVIII, et XIX siècles; étant donné le préjugé selon lequel bien parler c'est “parler comme un livre” quand les Bas-Navarrais et même quelques Souletins se sont mis à écrire, ils ont pris les vieux auteurs comme modèles et ont “labourdinisé” avec entrain. La tradition continue, d'ailleurs, imperturbable” (46).

Beraz, hurreneko pontuan laphurtarr *kl*assikoa moldatu zeraukuten idazle-mordoari gain-begiratu bat emanen derauegu, hizkara hunek litteratur-euskararen oinharri izaiteko dituen abantail ta egokitasunez zerbait erraiten dugularik.

(*Jarraikiko zaio*)